

TÜRKÇE KONUŞAN HALKLARIN FOLKLORUNDAKİ BENZERLİKLER

Tarih, medeniyet, din, dil olarak çok yakın türkçe konuşan halkların ruhi medeniyetine derin aralaşığımızda onların halk aydımlarında (türkülerinde) birçok benzerliğin olduğunu görüyoruz.

Türkmen, Türk, Özbek, Azeri kardeş halkların şairane poeziyasındaki halk aydımları (türkülerini) incelendiğinde konusu türlü türüdür ve çoğu sevgi konusuna bağışlanıp yazılmıştır.

Halk aydımları (türküler) diğer halklarda olduğu gibi, türkmen halk edebiyatında da aktif janr ilime girendir.

Genel alanımızda halk aydımları (türküler) kahramançılıklı ünlü "Köroğlu" destanının kahramançılıklı ve sevgi-lirik destanların, klasik edebiyatının ünlü temsilcilerinin şiirlerini kendi içine alıyor.

Halk aydımlarını (türkülerini) sazsız (müziksiz) göz önüne getirmek çok zordur. Ama gelinlerin, kızların nazik kalbinden çıkan acı ayrılıktan, üzüntülerden haber veren türküler sazsız söylenebiliyor.

Böyle şiirler, Türk, Özbek, Azeri folklorunda bayatlar, marnlar, türküler, koşuklar gibi türlü isimler ile biliniyorlar. Bizim konu olarak aldığımız halk aydımlarımız (türkülerimiz) gelinler-kızlar tarafından türedilen yukarıda söylenen parçalardan oluşuyor. Tarihten bildiğimiz gibi feodalizmde hanımların konuşmaması yani şarkı, türkü söylemesi ayıplanmış, hanımların eline saz alıp veya sazın yanında türkü, şarkı söylemesi onlara çok cefa, eziyet çektirmiş. Bunun için eski zamanın hanımları (kız, gelinleri) durumlarına göre kendi aralarında gizli ve çoğunluğun duyamayacağı şekilde şarkı, türkü söylemişler. Patriarhal zamanının ürünü olan halk aydımlarında (türkülerinde), yani medeni hukuktan mahrum edilen gelin-kızların adından söylenen şairane örneklerde sevgi yolunda muradına erişemedik ince yürek sesleri reel şekillendirmişler. Şu bakımdan şöyle manadaki halk poeziyası ilahileri hatırlatıyor. Bu manadaki eserler, eziz sevgilisinden ayrılıp, başka kimseyle zorla evlendirilen hanımların şikayeti, ve ya onun güzel ilinden, veya başka ilden, eşinin hem de eşinin ana bâbasının kendine olan kötü bakışlarından şikayetidir.

Eğer türküyü söyleyen erkek adam olursa, aşığı (sevgilisi) ile ilgili hatıralarını, gençliğin

Prof. Dr. Amangül DURDIYEVA

Türkmenbaşı Kolyazmaları Enstitüsü

kötü payından şikayetini duymak zor değildir. Şu yerde her türlü sebeplere göre, il-gününden, vatanından ayrı kalan insanlarımızın:

Yat illerin bakasından (bahçesinden) bağından.

Öz ilimin tikenide yahşidir.

söylenen umumi duygulu, ilahi gibi yürek üzücü ince satırlarını hatırlarsak iyi olur. Üzücü ayrılık, zor günlerden haber verir.

Ekne, bitmeyen yere

Can ver, yitmeyen yere,

Ayaklar nasıl dözsün,

Könül yetmeyen yere.

Söylenen satırlar uzak yılların ürünü olup, gençliğimizde bir çok defa duysak bile, o zamanlar onun manasını bu kadar önemsememiştir. Yılların geçmesiyle bu konular üzerinde çalışıp başladığımız zamanlarımızda ünlü Türk ilim adamı Ali Rıza Yalğunun "Türk Etnografiya Dergisi" isimli dergideki "Hayvancuk" isimli makalesi elime geldi. İlim adamının o makalesinde:

Ekne, bağ kağlanırsın,

Ekne ekin eğlenirsin,

Çek deveyi, gütt koyunu

Bir giin sen-de beğenirsin.

diye yazılmış şiire rastladım. Böyle satırların Kerkük türkmenlerinin arasında aşağıdaki şekilde çok okunduğuna hayret ediyoruz.

Ekne bitmeyen yere,

Çan ver, itmeyen yere,

Ayağlar neça varsın,

Könül ketmeyen yere.

Söylenişi, şekil benzerlikleri Türkmenbaşı adındaki milli arşiv enstitüsünün No: 362 tarafında bulunan 1936. yılda Garrıgala etrafının (ilçesinin) Çendir köyünde Gadam Allanazarov tarafından çoğaltılıp alınan aşağıdaki satırların lâle (Türkmenistanda kızların, gelinlerin söylediği şarkı tipli şiir), aydım şeklinde okumak enteresandır.

İlerde hazan ağlar.

Ot yansa gazan ağlar.

Yer gafıdır pil ötmez

Gabrını gazan ağlar.

Bu satırların Kerkük Türkmen folklorundaki "sazlamalar" denilen (ağıtlarda) yürek acısı parçalarda

Gazan ağlar.

Od yanar gazan ağlar

Burda bir garib ölüb

Gabrini gazan ağlar.

Eski zamanlarda Gencede, Karabağda, Gökçayda yaşanan Türkmenlerin Irak Türkmenleriyle birlikte de olduğuna ebedi delildir. Bu parça Azeri bayatılarında şöyle rastlanıyor.

Men aşğa, gazan ağlar.

Od yanar, gazan ağlar.

Gariblikda ölenin.

Gabrini gazan ağlar.

Malum olduğu gibi, Sovyetler Birliği zamanında 1937. yıllardaki şiddetin kurbanı olan bir çok masumların ayanında bizim ailemiz de eziyet çekti. Bir aileden üç kişinin öyle kötü duruma gelmesi anamı zor duruma düşürmüştü. Halı dokap otururken o babamı hatırlayıp benim hatıramda kalan aşağıdaki satırları söylediler.

Yarimin geyeni atlas.

Atlasına inne batmaz.

Mensis yarım ayrı yatmaz.

Men ağlamam kim ağlasın.

Gençliğimde hatıramda kalan bu ağıdı tekrar hatırlamaya sebep olan vâaka, bağımsızlığımızı kazandıktan sonra, nasibemize 1992. yılda kardeş Türkiye Cumhuriyetine TÖMERE iki aylık okula gitmeme sebep oldu. Amacım Türkiye Türkçesi dilini öğrenmekti. İstediyim milletin dilini öğrenmek istersen, onun tarihini edebi mirasını öğrenmek hem zaruri hem faydalıdır. Türk kardeşlerimizin folklorları ile derinden ilgilenip uğraşırken, halk edebiyatının örneklerinin arasında:

Gelinin geydiği atlas,

Atlasına iğne batmaz,

Güveyi gelinden gorkmaz.

Ağla, gelinim ağla.

diye söylenen rastladım. İşte

o zaman annemin söylemiş olduğu yukarıdaki parça aklıma geldi. Bu gizli (yürekten çıkan yürek acısı (ağıt) satırların söyleniş tarzının annemin ağıtıyla benzerliğine, türkmenin umumi ağıtlığına hayret ettim.

Bir çok asırlar birbirinden ayrılıp, çok savaşları geride bırakan halkların o (ağıtları) unutmuyuşu şaşırtıcı ve enteresandır. Evet, bir zamanlar, ata vatanından, Orta Asyadan giden kardeşlerimizin ebedi mirasımızı unutmadan kalblerinin derinlikle-

rinde götürendikleri şüphesizdir. Türk ilim adamı Hüliya Arğunşahın . Doğru söylediği gibi, bütün türkülerde (halk aydınlarında), bayatılarda, hayratlarda, marnlarda hem her halkın iyi ve kötü günleri, hasretleri, düğünleri, ölüm ile ilgili örf-adetleri söylenip veya yazılıp sonraki nesillere miras kalan örnekleridir. Türkmenlerin arasında geniş yayılan "Altı giz eğledi beni" halk aydımı dikkati kendine topluyor.

Bu halk aydımı bizim elimizdeki Türkmençe örneğinde sekiz parça, ama metinde, Aman , Menli, Doyduk, Dursun, Patma, Âşe, Tuvak gibi kız adları getiriliyor. Bu şiirin Türkçe örneğinin ilk parçasının üçüncü satırında.

*Üç beş gelni, bir kız gelmiş
Sanırsın köle gaz gelmiş*

görüldüğü gibi beş kız ile bir gelinden bahsediliyor. Ama dört parçadan ibaret bu şiirde. Dudu, Doyduk, Ayşe, Patma gibi kız isimleri geçiyor. Bu şiirin manasına dikkat edildiğinde aşık delikanlı tarafından kızın tarif edilmesinin iki şekli hem mana taraftan benzemeği daha da dikkati kendine topluyor. Mesela, metinlerin ikisinde de Âşe kız şöyle tarif ediliyor:

*Altı kızın biri Aşe
Halları var goşa-goşa,
Biri gül-biri menevşe
Altı giz eğledi meni. (Türkmence)
Birisinin adı Ayşe,
Benleri var köşe-köşe,
Elinde var bir top menevşe,
Sandım ki bahar yaz gelmiş. (Türkçe)*

Bu halk örneklen ilk olarak bir halk tarafından yapıp, sonra çeşitli sebeplere göre, uzak yılların devamında ilişkilerin sonucunda birbirine geçip, çeşitli değişikliklere maruz kalmış ve öyle dağılmış olabilir. Şöyle hem bir birinin etkisi altında kalma sonucunda o metnin her halkın milli ruhi sindirilen metine çevrilmeği olabilecek gerçektir. Bu da dili, medeniyeti, bir olan kardeş türk dili halklarının her türlü durumlarında, her türlü şartlarda ruhi ilişkiler yönünde ayrı olmadıklarını haber veriyor.

Ruhi, medeni yönden edebi ilişkilerin, paralel birlikleri, mana tarz benzerlikleri takip ettikçe Türkçe konuşan halkların aslının birliğine şüphe bırakmıyor.

Bilindiği gibi, geçmişe nazar salanımızda, hanımlar, hem de müsülman hanımlar bazı yerlerde ikinci sınıf, akılsız ev hanımı olarak bakıldığı gizli değildir. Öyle bir durum Türkçe konuşan halkların hanımlarının arasındada devam etmiştir. Ama feodalizmde zenginlerin hanımları aşağılayıcı davranmalarına, hanımlar karşılık vermeden du-ramamışlar. Her halde onlar fizik güce dayanmadı-larsa da ellerine silah almadıysalarda, kalblerindeki öfkelerini medeniyetin edebi mirasın çeşitli örnekleriyle nasıl da olsa dile getirmişler (bildirmişler). Mesela geçmişin hanımları kendilerinin aşağılayıcı mal gibi başkasına satılmasını, veya yaşlı birisiyle evlendirilmesi gibi eskiden kalma kötü miraslar hakkında çok şairane satırlar yaratmışlar. Bu gibi ağıt karışıklı, zamanından durmuşundan nalan (öfkelenen), yürek (kalb) hasretlerini lâle, boncuk atdı (boncuk oyunu), düğün şarkıları gibi belli türlerde, türkülerde, bayatılarda, marnlarda, yareycan şarkılarında dile getirmişler.

Türkçe konuşan kardeş halkların fokllor. Türü olan türkülerinde benzerlikleri paralel sahnelerdir, şekillerin örneğini türkmenlerin belli "Enani gördüm" türküsünde (halk aydımında) izlemek enteresandır. Bu türkü Özbeklerde "Ronon kördüm" adıyla bilinir. "Enâni gördüm" halk aydımı (türküsü) halk içinde rivayet şeklinde de bilinmektedir. Ben bu türkünün rivayetini 1964. yılında Gızılbat'lı ozan Amandurdı Geldiyevin dilinden yazmışım. Rivayet baş kahraman Enâni tanıtarak başlıyor:

*Ene diyen saçı sarı,
Saçı tamdıranın tarı,
Gören ay dar kimin yarı,
Men şu gün Enâni gördüm.*

Bu parçanın Özbek gömüğü şöyledir:

*Rono diyğan soçi sori,
Soçi tomdıranın tori,
Körgen aydor kimning yori.
Men şu kün Ronom kördüm.*

Türküde bahsedilen Ene çok güzel, akıllı bir hanımmış. Onu kendi sevdiği Amanmurat adlı sevgilisine vermeyip, Şihim adlı amcasının oğluna vermişler. Ama Şihim (tez) vefat etmiş. Ene kendi sevdiğine varmış. Rivayete göre Ene düşmanı kovmaya, yardım eden akıllı, batur bir kadın imiş. Bu türkünün metini geliş-gidiş, ticari ilişkilerin sonu-

cunda Horezmlî Türkmenlerden Özbeklere ulaşmış olabilir. Böylelikle, bu türkü Türkmen ve Özbek halklarının arasına dağılıp bu halkların umumi olarak medeni ve folklor ilişkileri zenginleştirmekte ve geliştirmekte büyük öneme sahip halk yaratıcılık mirasının bir örneğidir. Hem de tarihten bilindiği gibi Horasanlıların şehiri yüksek medeniyetli gelişmiş yurt olmuş. Bu yerde belli şairler, ilim adamları, güçlü mimarlar, az olmamış. Horasanlıların ve Horezmlîlerin bir parçası sonradan Türkmen halkının arasına girmişler. Bu sebepten dolayı Türkmenler Horosan ve Horezm medeniyetinin kanuni mirasçılarının biridir.

Tarihten bilindiği gibi, çeşitli iktisadi ve siyasi durumlara göre, başka yerde yerleşmeye mecbur olan her bir halk istese istemesede kendi medeniyetini yerli halka öğrettiği gibi, kendi sırasında yerli halkın medeniyetinden iyilerini aldığı şüphesizdir. Şöylelikle, halklar kendi milli folklorunu hem diğer halklara dağıtmışlar, hem kendi folklorunu geliştirmişler. Sırasıyla bu bağlantıyı (ilişkileri) halk müziği misalinde de söylemek olur. Türkmenlerde:

*Galannı düybünde bir gavun iydim.
Etini iydim-de, parçağını goydum.*

sözleriyle başlayan "yelpeseleni" halk aydımı (türküsü) bir kaç asırdan beri müzik folklorumuzdadır. Bu aydımın ismine Türkmenlerde "Nar ağacı" deniyor. Türkünün müziği çok halklarda çeşitli isimlerle müzik folkloruna girmiş. Bizim "Nar ağacımızın" bir kaç aşırın dekamında Özbek, Azeri, Karakalpak, Arap, Fars, Ermeni, Gürcü halklarının arasında her halkın kendi at (isim) verdiği gibi devam edip gelendiği hakkında tarihi

faktlara (allay) rastlıyorsun.

Türkmenlerdeki "Nar ağacı" azerilerde "Olmaz", Özbeklerde "İşgender han marşı" Karakalpaklarda "Yelpeseleni", Gürcülerde "Gürcü hani", Ermenilerde "Hasrat" isimler ile belinir. İşte, ikinci başlangıcı her hangi bir halkın eseri olan, bir halk tarafından türedilen türkülerin veya halk müziğinin çeşitli durumlarda, şartlarda bir kaç halkın arasına dağılması çok görülen bir şeydir. Türkmen halk aydımlarının türeyiş (yaratılış) tarihi ile ilgilenen R. Allanazarov, V. Veliyev gibi alimlerin söyledikleri gibi, hangi türkü güzel olursa, o türkü çok yaşıyor. Hem de bir türkünün veya müziğin bir kaç halkın medeni, ruhi zenginliği seviyesine çıkması o eserlerin ömrünün uzunluğunu sağlıyor ve o türkü ve ya müzik halkların folklor ilişkilerinin gelişmesine yardım ediyor.

Sayın Türkmenbaşının önderliğinde, büyük yardımı sonucunda bağımsız, ülkemizin ilim adamları edebi mirası, halk edebiyatını her taraftan öğrenmeye, kardeş halkların medeni mirasını öğrenmeye, tecrübe alış-verişine çok büyük müm-künçülük (fırsat) aldılar.

Edebi miras âleminde türkçe konuşan halkların türkülerinin çok benzerliklerinin eski zamanlardan gelendiği şüphesizdir.

Türkmen, Türk, Özbek ve Azeri, Kazak, Kırgız, kardeş halkların edebiyatında benzer yakın sahnelerin (süje) rastlanması folklor bağlantıların genişlemegi ve gelişmesi medeni taraftan gidiş-gelişleri aslı bir Türkçe konuşan halkların medeniyetinin türeyiş (yapılış) zamanını hızlandırıcı faktördür.

KAYNAKLAR

Veliyev. V. 1983	Türkmen halk Poyeziyası, İlim Aşgabat.	1982	Gelin-k zıann Şairane Türediciliği , ilim, Aşgabat, 1982.
1970	"Ene" aydımı hakkında rivayet, "Zâhmetkeşler sesi" gaziyetesi. Krasnovodsk.	1987	Kerkük folklorü antolojisi , Azerbaycan dövlen naşriyyatı, Bakü.
1977	Bayatılar. XVIII-XIX asırlar, "Elm" naşriyyatı, Bakü	1994	Milli Folklor, Kış, sayı 24. Ankara,